

„Én Uram, légy én szerkesztőm...”

ARANY JÁNOS MUNKÁI, KISEBB KÖLTEMÉNYEK 3. [1860–1882], SAJTÓ ALÁ RENDEZTE S. VARGA PÁL

A lendületesen gyarapodó Arany János Munkái kritikai kiadás újabb kötetében a kisebb költemények sora egy sírfelirattal kezdődik. Mégpedig olyanal, melynek egyetlen fennmaradt „kézirata” maga a síremlékre rótt szöveg – ahogy arról a jegyzetek informálják az olvasót. Mivel jószerivel a múlté a jaussi megfigyelés, miszerint hallgatni szokott a filológus, amikor a filológia elméletét tárgyalják, rögvest feltűnhet, már a kiadás legelején sem csak a praktikus, de a teoretikus szempontból sem mellőzhető problémák sűrűjében vagyunk. A kritikai szövegközlések nagyon is „filozofikus” vállalkozásának a lényegénél, az irodalmi közvetítés – textológiaiilag sem megkerülhető, mindig újra fölteendő – kantianus alapkérdésénél: „hogyan lehetséges egyáltalán”? A válaszról szólva – a jelen kiadás konkrétumait érintve – először érdemes tehát kitérni kissé a kötet első versének filológiájára. Annál inkább, mivel az írásbeliségnek és a nyelv művészetének (a szépirodalomnak mint beszédnek) a távolról sem spontán kapcsolata előhívott már olyan felvetéseket, melyek szerint a literatúra a feliratos emlékekkel kezdődik, ezért voltaképpen a [hangot kapó] epigráfiától – mint az előről a halála aspektusából adott „információtól” – eredeztethető. Thienemann Tivadar közismert koncepciója a kritikai kiadást végző, Korompay H. János vezette Arany-műhely oszlopos tagját, Dávidházi Pétert is az íráskép és az emlékezés, a szöveg és az olvasás, a hang és a jelentés kapcsolatának korszerű továbbgondolására ösztönözte [Menj, vándor, Pécs, 2009, Pro Pannonia].

Az adott vers a *Kupai Kovács Mihály sírjára* címet kapta, s annyi nagy valószínűséggel megállapítható róla, hogy kéziratainak (mármint a sírkő szövegének) autorizált változata nincs. Nem mintha az emlékre írt sírverset nem lehetne autorizálni valamiképp, de ennek nincs semmi jele. Az első két papíralapú megjelenés ezt a „közlést” tekintette alapszövegnek, miközben – a jegyzetek szerint – önkényes változtatásokat hajtott benne végre. [Eléggé el nem ítéltető módon élve vissza az „auratikus” létmódból a Gutenberg-galaxis reprodukálható nyomtatványaiába váltó áthelyezéssel.] Ezért léphet most elő alapszöveggé a harmadik megjelenés, az *Összes kisebb költemények* Voinovich-féle gondozása, melynél nem zárható ki valamilyen „kéziratháttér” felhasználása. Ennek alapján ugyan az *Összes művek* kötete is szóba jöhetne [Szilágyi Márton korábbi sajtó alá rendezése – a maga célkitűzéseinek megfelelően – ezt a megoldást választotta], de ez [Arany János *Összes művei*, VI, kiadta Voinovich Géza, a továbbiakban: AJÖM] modernizálta a helyesírást, vagyis az írástörténeti szakszerűség szempontjából ronthatott a helyzeten. Így aztán – a textológiai metodikák több évtizedes, következtelen korrekcióinak tüzetes kritikája nyomán – létrejött most egy olyan főszöveg, melynek a fönmaradt kézirat nem lehet az alapszövege, mivel nem autorizált, míg a megállapított alapszöveg föltehető kézirata autorizált, de nem maradt fenn. A helyzet sokat sejtetően talányos, de az eljárás a maga módján kifogástalan. Megnyitja tehát a saját elvei és egyúttal a modern textológia irodalomelméleti távlatát: a betűkép közegváltásainak, a szerzői, illetve kiadói kompetencia befolyásának és labilitásának, az írányomok [és az írányomozás] fejleményeinek a számba vételét. [Kupai Kovács Mihály pedig nyugodjon békében.]

Az eddigiekből is nyilvánvaló, S. Varga Pál szöveggondozása [szerkesztő: Kórompay H. János, lektor: Szörényi László] úgy kezeli a „filológiai tény” fogalmát, hogy nem szorítkozik pusztán a rendelkezésre álló archivált dokumentumok „kínálatának” mechanikus felhasználására. Miközben figyelemmel kíséri az íráskor történeti módosulásait, tudomásul veszi, hogy ezen változások nem csak a primér észlelés nyomaiként adódtak, így a betűk [a felirat] dologisága az olvasat által – a már valahogyan olvasottság szerint – válhat alapszöveggé tételezhetővé és ennek nyomán főszöveggé jelenlővé. August Boeckh nevezetes tézisével, miszerint a filológia a „megismertnek a megismerése”, jól jellemezhető ezen alapvetés egyik fontos eleme, a kötet első versének gondozásában is szembeötlő sajátossága. A főszöveg nem pusztán a betűk leírt-lefestett-kinyomtatott ábráinak „pozitív” érzékelése szerint, nem csak azok fizikai identitásából kinyert következményeként születik meg, hanem az elődök olvasásainak közbejöttével: nem engedve meg, hogy a rögzítés „adatai” ezek nélkül – mármint hozzáférésük korábbi eseteit teljesen megtagadva – vezessenek bármilyen eredményre. Az autorizálás így felfogott művelete tehát maga is az olvasatok [adott esetben Voinovich Géza grafémikusan tetten érhetetlen tapasztalata] feltételezettjeként hasznosul. Az íráskor (vagy olykor éppenséggel azok eltűnései) nem törik meg a múltbéli beszéd hagyományozódását, ellenkezőleg: ennek folytonosságát éppen a hordozók – a mindenkor olvasattal jelenlővé tett írásbeliségük – akceptálása tartja fenn.

Holott csábító lenne a másik utat választani: eltekinteni az értelmezés nyomaitól [a nyomok értelmétől], s a hordozók merőben materiálisnak tekintett közléseire hivatkozva erősíteni meg az íráshagyományozás technikai autonómiáját. Ezzel viszont az irodalom nyelvi [beszédszerű] létmódja szorulna háttérbe a mediális meghatározottság egyoldalú doktrínájával [hatalmával] szemben. S. Varga Pál módszeréről már az első vers alkalmával kiderül, a mediális közvetítések esetlegességét ugyancsak a „valahogyan ismert” tartalom örökítésének tartja – akár a „valahonnan ismerés” konkrét tárgyi bizonyítéka nélkül is! –, elfogadván a rendelkezésre álló legjegyzések továbbításának eredendően és meghaladhatatlanul nyelvi-diszkurzív mivoltát mint a szöveg[re]konstrukció közegét. Mivel olvasása nélkül – a hermeneutikai belátás szerint – nincs szöveg, mint Gadamer állítja, a „felirat” minden filológiai kezeléséhez előfeltételezni kell valamilyen megfejtésének a lehetőségét.

Mindezzel körvonalazódni kezd tehát az egész munkának – a jegyzetekhez írt *Bevezetésben* összefoglalt – koncepciója, textológiai rendje. S. Varga Pál, miközben tartja magát természetesen az MTA Textológiai Munkabizottságától 2004-ben elfogadott *Alapelvek*hez, annak távolról sem uniformizáló minimumkövetelményeihez, él a lehetőséggel az egyedi problémák – a korszak, a szerző, a műfaj stb. meghatározta kívánalmak – sajátos megoldása, valamint az egyéni meggyőződés érvényesítése tekintetében. Az alapszöveg kiválasztásához annyi kell, hogy a sajtó alá rendező a kiszemelt forrást a legjobbnak ítélje. Ehhez általános irányelvként, mint láttuk, az *autorizálás* művelete szolgált – annak a szempontnak a sajátos alkalmazása, mely nem okvetlenül esik egybe az „ultima manus” szokásos gyakorlatával. Már csak azért sem, mert „bármennyire állnak is rendelkezésünkre az autográf kéziratoknál későbbi, még Arany életében megjelent szövegkiadások, ezek autorizálása körül sok a bizonytalanság. Ahol a nyomtatott szöveg autorizálásával kapcsolatban a legcsekélyebb kétely mutatkozott, viszont rendelkezésre állt autográf tisztázat, az utóbbi szolgált alapszö-

vegként.” Az alapszöveg első szándékkal az 1860 és 1867 közötti verseknél az *Összes Költemények* [1867, a továbbiakban ÖK] II. és VI. kötete – ha ott megjelentek, és nem mutatható ki náluk szövegromlás. „A legkisebb szövegromlás esetén a kézirat szolgált a szövegközlés alapjául.” A későbbi költemények alapszövege az Arany Lászlótól kiadott *Hátrahagyott versek és levelezés* [1888, a továbbiakban HV] – amennyiben itt sincs autográf tisztázat. Az ÖK-ban meg nem jelent szövegek esetében eleve marad a kézirat. Ezek híján az a további probléma áll elő, hogy bár mind Arany László, mind Voinovich Géza a kéziratok alapján dolgoztak, ezek jórészt megsemmisültek, megoldatlanul hagyva bizonyos változatoknak [korábbi folyóiratbeli megjelenések eltéréseinek] a kérdését. A szerzői jóváhagyás tehát ez esetekben is közvetett tanúbizonyoságon alapul, a textusok örökségének [és szó szerinti öröklésének] módja és kezelése által elismert és feltételezett literális *történéseken*, amelyek képesek voltak – a mondottak okán – textológiai akceptált *eseményekké* válni.

S hogy – nyilván az elődök felületes munkája miatt – a HV és az AJÖM közlései sem egyeznek mindig, az további bonyodalmakat idézett elő. Nem mindig könnyű tehát a döntés, melyik a legjobbnak ítéhető forrás? Ebből is látszik, az autorizálás fogalma sem valamilyen eredendő-abszolút meghatározásként vetíthető ki a gondozás tárgyának egészére, hanem a szöveghagyományozás konkrét – a közvetítés révén főszövegalkotóként elfogadott – *eseményeinek* a számba vételével küzdi ki alkalmazásának elérhető optimumát. Vagyis az adott szövegegyüttes [befogadás]-történeti létmódjával adekvát, ahhoz igazított műveletként érvényesíthető. Ezzel persze további kérdések sora nyílik meg, de hasonló talányok nélkül nincs szöveggondozás: a választható utak mindegyike számos téves – kevésbé következetes – elágazás veszélyét rejti magában, elkerülésük rendkívüli körülményt igényel. És akkor még csak érintettük az imént a szövegromlás okozta komplikációkat, melyekhez hozzáteendő, amennyiben Arany lapjai, a *Szépirodalmi Figyelő* és a *Koszorú* [a nyomdai gyakorlattal magyarázhatóan] kétséges közlése vált alapszöveggé, akkor a bennük előforduló anomáliák minden esetben emendálásra kerültek. Ilyenkor szintén a kézirat lett az alapszöveg, ha rendelkezésre állt...

E belátások teljesen logikusak, kellően rugalmasak és szakszerűek. Eltekintenek a betűhalmaz izolálásától és materialitásának abszolutizálásától, s közel állnak tehát a Boeckh-től levezethető hermeneutikai távlatához. De a kritikai kiadás rejtelmeiben valamilyest járatos olvasó már itt érezheti a nyugodt és magabiztos kifejeletet fenyegető finom viharjelzéseket, melyek később fatális örvénylássé növekedve zilálnak szét a megbízhatatlan lejegyzés betűit konszolidálni szándékozó apparátust – ha a sajtó alá rendező nem találja meg a zökkenőmentesen illeszkedő megoldásokat. Nagy elővigyázatosságra van szükség például az emendálások során, mivel nem állnak mindig rendelkezésre autográf tisztázatok, miközben érvényesíteni kell a szövegváltozatok kontaminálásának tilalmát. A közlés nagy megpróbáltatása, mi emendálható és hogyan? Az első lépés e téren egy önkorlátozó, fegyelmezett eljárás bejelentése. A „szövegközlés elvei” fölidézik, hogy a kontaminálás az *Alapelvek* szolid útmutatása szerint kerülendő – ami annyit tesz, tűzzel-vassal üldözendő, nagyon helyesen –, a kiválasztott alapszöveg emendálására csak „nyilvánvaló tollhibák esetében került sor”. Ez viszont előhívja az – elméletileg újfent nem ártatlan – kérdést: mi számít nyilvánvaló tollhibának? A rossz központozás? A válasz fölöttébb ötletes, leleményesen szakszerű. Nem ragad le a hiba [tévesztés] mint olyan

vonatkozó helyesírási meghatározásánál, hanem visszacsatlakozik egy önkorrektíós textológiai logikához: a tollhibák esetén „akkor emendáltunk, ha rendelkezésünkre áll másik autográf kézirat, amelyben az írásmód korrekt”. Így a tollhiba nem csak (és nem elsősorban) egy általános helyesírási norma felől javítandó, hanem az alapelv, az autorizálás praxisa felől, mégpedig a szerző bizonyítottan saját minősítéseként, amivel egyúttal a „helyes” változatot is ő maga adja meg. Az eljárás frappáns professzionalizmusa minden gyanú felett áll. Ha nincs grafémikusan testet öltött korrekció, akkor – autográf kézirat tanúsága híján – nincs mit tenni, marad a hiba. S a kézirat fensőbbisége miatt a „nyomatott változatok alapján még akkor sem emendáltuk az alapul vett kézirat ilyen hibáit, ha azok autorizáltaknak tekinthetők”. Eltökélt döntés, mellyel a szöveg gondozója az autográfia hitelességét fogadja el, mellőzve akár a szöveg auktorának a nyomtatásban megjelenőnek valószínűsíthető igazítását. Erre sóhajthatunk egy nagyot, de ki merészelne ellent mondani annak a következetes lépésnek, mely egy koncepció rendszerszintű alkotóelemeivel jár közös utat? Az emendálás szerzője [autorizálója] ekkor az lehet, aki kézzel ír – a nyomtatott szöveg szerzőjének autorizáló funkciója bizonytalanabb, a korabeli technológia okán is. S a puritán tézis fegyelme nem tűri az illetéktelen beavatkozást: a betű és a jel sérthetetlen, az autográf papírt csak egy másik autográf papír bírálhatja felül és válthatja meg bűneitől. A rögzítés vagy a mediális áttevődés során a szöveghiba kizárólag a teremtője – auktor – korrigáló kézjegyével, regeneráló ítéletével nyerhet bocsánatot. [Ezért is sajnálható az Arany-hagyaték apokaliptikus sorsa: a kéziratok jórészt elégték a Voinovich Géza lakását elérő világháborús bombatámadás poklában, örökre föloldozatlanul hagyva jónéhány emendálásra váró tollhibát.] E szigor persze mérsékelhető lenne, de látni kell, éppen ez harmonizálhat leginkább az alapszöveg kiválasztásának a szempontjával, mivel – a maga szintjén – nyomatékosan [s ez a lényeg] szintén a szöveg olvasottságából, annak lehetséges tanúságaiból indul ki. S. Varga Pál találóan sorjázza a nehézségeken felülkerekedő megoldásokat, s az elismerés nyomán most csak annyi kísérhető meg, hogy koncepcióját vázlatosan – a „hogyan [volt] lehetséges?” kérdésre válaszolva – elhelyezzük a textológia diszciplináris terében, jellemezve valamelyest a szöveghagyomány és a szöveggondozás itt adódó – itt teremtődő – viszonyát. [Csak zárójelben: a kontaminálás maga is relatív fogalom, megítélése mindig a választott nézőpont függvénye. Ha a filológus – megengedett módon – több kézirat alapján dolgozik, annak az „emendálás” fedőnevet adja, ami legalábbis, egészen nyilvánvalóan, megintcsak a valahogyan már megértett szöveg betűinek nem-hieroglifiként kezelését bizonyítja.]

A szakramentális metaforikát az imént azért engedték meg magunknak, mert maga a mediológiai-szövegtudományi szakirodalom él olykor hasonló szóhasználattal, amikor az autorizáció jelenségét leírni-historizálni próbálja. Amennyiben a kritikai kiadás mindenekelőtt az auktor tevékenységéhez köti a közvetítés autenticitását, úgy nem egyszerűen valamilyen módszertan mellett kötelezi el magát, hanem szükségképpen a romantikus diszkurzust meghatározó „beszédforma” (Foucault) létrejöttét, annak „archeológiáját” is számon tartja. Ezen archeológiából felismerhető következmény ugyanis a szerzőség elvének az irodalmi diszkurzus „rendjében”, annak minden összefüggésében megfigyelhető érvényesülése. [A régebbi textológiai előírások még teljes mértékben ennek befolyása alatt készültek, s csak az újabb törekvések mozdultak el innen többé-kevésbé.] Vagyis a szerzőség nem pusztán az alkotással

egyidejűnek tételezett funkció, hanem – innen is beláthatóan – az „újraolvasás utólagos effektusa” (Friedrich Kittler). Ami azt is jelenti, az autorizálás úgyszintén az újraolvasással végrehajtott – és a szövegállapotnak tulajdonított – szerkesztői cselekvés, ahogy ez az Arany-szövegkorpusz korábbi sajtó alá rendezőinek olvasatai kapcsán is érzékelhető, illetve ahogy ehhez S. Varga Pál annak bizonytalanságait észelve maga is kritikusan csatlakozik. Ezen újraolvasás határozza meg a kontamináció és az emendálás elvi megkülönböztetését, s ez utóbbi engedélyezésének mértékét és módját. Mint láttuk, az emendálás maga ezúttal egy olyan újraolvasás eredménye lett, mely nyomatékkal a szerzői újraolvasásra [javításra] hagyatkozott, vagyis arra, ami nem összevetette, hanem ami létrehozta a szövegváltozatokat. Az autorizáltság elismerése ekkor tehát az auktor korrigáló olvasatához történő igazodással [ezúttal magával az emendálással] ekvivalens mozzanat. Ebből is látszik, hogy a főszöveg kialakításának tudományos szigora a textushoz mint olvasathoz ragaszkodással, annak „továbbító” lendületével diadalmaskodik, vagyis a hibásnak látszó gramma akár javítható lesz, akár maradványként tanúsítja önnön hibáját, nem elszigetelt adatként, hanem egy eleve jelentéses üzenet materialításaként funkcionál.

A legjobbnak tartott változatra épülő főszöveg kialakításáért folytatott fegyelmezett „nyomozás” nyilvánvalóan korlátok közé szorítja a keresést, megköti a betűkre „vadászó” és az írásokat összehasonlító textológus kezét, megtiltja számára a „szabad” [pl. a kontaminálónak mutakozó] emendálást, azaz komoly diszciplináris regulát – mintegy „szerződést” – kényszerít rá a főszöveg létrehozása érdekében. Az *Aufschreibesysteme 1800/1900* szóhasználatával élve megállapítható, amennyiben a költészet gondozója egy szimbolikus goethei jelenetben a tudós, maga Faust, akkor célja eléréseért szerződést kell kötnie a „hivatallal” [a filológusi rendszabályokkal], mely egyezséget az ambiciózus doktor-literátor ki mással, mint Mephistóval volt kénytelen nyélbe ütni. Nem történhetett másként: a Költészettel szemben a Közvetítés ki van téve a „gonosz” [szövegrontó] erők kísértésének, a kiadói-nyomdabeli manipulációnak, a figyelmetlenségnek: a romlás óhatatlan folyamatának. A „kárhozat” rémképe ott lebeg a szöveg minden lelkiismeretes lejegyzőjének, szerkesztőjének és terjesztőjének a szeme előtt. [Ahogy Arany János folyamodott játékos szenteskedéssel egyenesen a legmagasabb helyhez, amikor *Sír-verse* a szöveg „üdvéért” fohászzkodott: „Én Uram, légy én szerkesztőm...” – hogy ezúttal a költemény első megjelent változatát idézzük.]

S ha folytatjuk ezt az allegóriát, akkor megállapítható, a mondottak szerint S. Varga Pál mindenképpen túljár [a Kittlertől jellemzett] Mephisto eszén. Tudomásul veszi, a kéziratok minden ördögi híresztelés ellenére igenis eléghetnek [például Voinovich lakásán], ezért nem kísérli meg a szöveg önazonosságának, „abszolút igazságának” a rekonstruálását. Mivel a „transzcendentális jelentő” fantomja eleve megragadhatatlan, ezért nem a keresés démonikus erővel elérhető végcélját [a totális siker ábrándját, a kísértő csábos ígéretének tárgyát] akarja birtokolni, hanem magát a keresés egy eredményes stádiumát viszi színre az autorizálás, az emendálás stb. általa alkalmazott dinamikus, a lehető legtöbbet elérő képessége szerint. Konceptiója olyan alkut kötött a romlás megkerülhetetlen folyamatának „ügynökével”, azaz úgy igazította ki a Mephisto által kínált „szerződést”, hogy a mondott – már-már aszketikus – fegyelemmel regenerálni volt képes annak a tökély csábitásával bomlasztó következményeit. Nagyon komoly, nagyon átgondolt, nagyon precíz munkával a visszajára, a saját javára

fordította mindazt, amivel a kísértő „hivatalnok” a literátort lépre akarta csalni. S a kittleri példabeszéd stílusából visszatérve a tudományosabb nyelvhasználat közegébe, még néhány szó ejtendő arról, mit jelent közelebbről az autorizálás dinamikus felfogása a diskurzus diszciplinájával kötött immár teljesen korrekt „szerződés” fényében.

Ahogy a „diskurzus rendje” tudvalevőleg megelőzi a diszciplinák doktrínáit, úgy hajlamos megelőzni a diszciplína doktrínája [ezúttal a szövegtudomány metodikája és a nyomában kialakított gondozási koncepció] magát a konkrét szöveget. Michel Foucault szavaival „a doktrínához való tartozás egyidejűleg kérdőjelezi meg a közlést és a beszélő alanyt, és pedig egyiket a másikon keresztül. A beszélő alany a közlésen keresztül, ennek alapján kérdőjelezi meg, amint ezt a kizáró eljárások és elutasító mechanizmusok bizonyítják [...] És megfordítva: a doktrína a közléseket a beszélő alanyokon keresztül kérdőjelezi meg, abban a mértékben, amennyire a doktrína mindig jelértékű, egy előzetes hovatartozás megnyilvánulása és eszköze [...] A doktrína kettős uralmat valósít meg: a diskurzusokét a beszélő alanyokon és a beszélő egyének legalábbis virtuális csoportjátét a diskurzusokon.” [A *diskurzus rendje*] A beszélő alany Költészete és a költészet Közvetítése ugyanakkor így játszhatnak össze, hogy a „szerződés” révén többé-kevésbé harmonikus egyensúlyba kerüljenek. Az autorizáltságtól az emendálásig húzódó előírásoknak [szabályoknak], valamint a szöveg „szabálytalan” hagyományának [olvasatainak] egyaránt sohasem stabilizálható, de *gondozható* együttműködése a színre vitt példája lehet a „doktrína kettős uralmának”. A látszat szerint a szövegtudomány autonóm [szabad] működése úgy nem tartozik a szövegre, ahogy a szöveg autonóm [szabad] működése nem tartozik a szövegtudományra. De a közöttük szükségszerűen képződő távolság [ellentmondás] nyilvánvalóan áthidalandó [feloldandó], némi hegelizálással mondvá: megszüntetve megtartandó. A sajtó alá rendező felelőssége és nemes feladata, hogy ezt a kölcsönös rendszertani idegenséget ha nem is teljesen összebékítse – mert az, mint néhai Kupai Kovács Mihály síremlékének utóéletéből is láthattuk, lehetetlen –, de legalább optimális összjátékukat biztosítsa. A végleges és totális optimalizálásra törekvés esetén Mephisto visz mindent: a koncepció úgy omlik össze, hogy tán észre sem veszi.

S. Varga Pál munkája alighanem a szövegek történeti létmódjának és reflexív tudományos kezelésének a fenti diszciplináris viszonylatokban tetten érhető – Foucault-nál is elemzett – attribútumai szerint értékelhető magasra elsősorban. Az ímént vázolt, önnön szükségszerű korlátozásaiba hajló [és nem onnan kiinduló] szabályozás révén a *Kisebb költemények* 3. kötetének sajtó alá rendezője eleven, sokoldalú kapcsolatot teremtett a kritikai kiadás szükségképpen automatikus [autopoetikus?] rendje és a „szöveg” – pontosabban az irodalmi szöveghagyományozás – önfeledt rendetlensége, ez utóbbi végső soron ellenőrizhetetlen folyamata között. Az autográf kéziratok és a különböző nyomtatott közlések viszonyának a mérlegelése az autorizálás vezérelvének alkalmazásával sikeres – a legsikeresebbek közé sorolható – döntések meghozatalát eredményezte. E metodika annyira feszíti a diszciplináris „hatalom” [tudományos regulativitás] húrjait, amennyire az a kiadástörténet fejleményeinek jogos kritikájához [újraregulálásához] feltétlenül szükséges, hogy a lehető legoptimálisabban kimunkált csatornán közvetítse számunkra irodalmunk meghatározó alkotásait. Hogy e húrok így is eléggé feszeseknek tűnnek, az a mondott hányattatásokkal magyarázható – S. Varga Pál pedig kellő határozottsággal vállalta a szükséges következtetések

levonását. Mondani se kell, „szöveg”, mint olyan, nem létezik a maga önidentikus változatlanságában, s hagyományozására a kritikai kiadásnak természetesen úgy kell reflektálnia, hogy a mondott folyamatból vezesse le főszövege „létre hozásának” jelenleg elfogadható eljárásait. Vagyis a rögzítés történetileg közvetített létmódjához csatlakozva – nem pedig a szövegkonstrukció légüres terében – állapítsa meg (dolgozza ki) az általa kialakítható variánsokat. S ha így van, akkor a sikeres csatlakozás azt is jelenti, hogy az új gondozás eredménye – megjelenése pillanatában – máris kiszolgáltatja magát éppen annak az innen nézve kaotikus, „rendezendő” alakulástörténetnek, melynek ellenében létrejött. Ha a munka ki akarja játszani Mephistót, akkor nem mondhatja Faustként a pillanatnak: állj meg, ne szállj tovább! Belül találja magát az általa reflektált „kívüliségen” (újra Foucault), s egy következő történeti fázis már éppúgy a saját szakmai szempontjai felől kidomborodó (keletkező) problémáit fogja kezelni valamiképp, mint ahogy azt jelen kiadás teszi az elődeivel. Hogy a következő kritikai kiadás számára ez pontosan mit jelent, nem megjósolható, csak annyi vehető biztosra, a maga nemében hasonló felkészültséggel léphet csak tovább.

Foucault-ra azért is érdemes volt kitérni, mert egy-egy megjegyzésből, konkrét hivatkozásból kiderül, a sajtó alá rendező, ha nagyon nem is részletezi, de természetesen figyelemmel kíséri munkájának tudománytörténeti feltételeit. A következő kardinális elhatározás, a versek sorrendjének megállapítása *A szavak és a dolgok* egy passzusára hivatkozva jellemzi a modern tudományosságot, melyben a kronológia rendezőelve azért juthatott uralomra, mert a temporalitás vált annak „alapvető előfeltételévé”. A kronológia „mindenhatósága” továbbá – mint a *Bevezetés a Jegyzetekhez* sorai megállapítják – az irodalmi szövegeknek az életrajztól függő olvasatát is elősegítette, ami újfent nem tekinthető a korszerű irodalomszemlélet megnyilvánulásának. Mindemellett jelen kiadás mégis az időrend elvéhez tér vissza (folytatván e téren a Keresztury Dezsőtől visszahozott gyakorlatot), s „a kronologikus elv lehető legkövetkezetesebb érvényesítésére” törekszik. Annak tudatában teszi ezt, hogy „a kronologikus elv kizárólagossá tételével AJ eredeti kötetkompozíciós szándékát is eltüntetjük”. Igen, a kritikai kiadás doktrínája újfent örvendetesen kérlelhetetlen, s az „egy elv” kivitelezését követeli meg, ami jelen esetben – a fenti bonyodalmak következtében – tehát a keletkezési időrend. Ezzel a sajtó alá rendezés mindenekelőtt mellőzi a tematikus regiszterek szerinti csoportosítást és a kötetkompozíciós szempontokat. Bár ami ez utóbbit illeti, autorizálásról nem csak az egyes szövegváltozatok, hanem az auktori szerkesztés szintjén is beszélhetünk – ahogy arról a *Textológia – filológia – értelmezés* című, a klasszikus magyar irodalom textológiai dilemmával foglalkozó tanulmánygyűjteményben többször is szó esik. E kötetben S. Varga Pál *A szavak és a dolgok* azon vélekedését is fölidézi, mely szerint az egymásutániség rendje „éppen most veszíti el arra való képességét, hogy a tudás előfeltételül szolgáljon – s ilyen módon visszanyerik jogosultságukat a kronológiától független rendszerezési elvek”. A tanulmány [„...a keverék mű a fejedre támad...”] nyomon kíséri Aranynek a kötetkompozíciót illető nézeteit, így nagyon tudatos, a szerzői szándéokra hivatkozó minden ellenvéleményre felkészült elhatározással jelenti be: „[e]nnek az elvnek az érvényesítése a kritikai kiadás papíralapú változatában természetesen csak egy mutató révén lesz megvalósítható – digitális kiadásban majd egy gombnyomással előállítható lesz az Arany által megálmodott kötetkompozíció”. Egyelőre tehát marad a mutató, amit

e tanulmány ígért, s amit jelen kiadás melléklete megvalósított. Így ha a diszciplína továbbra is [konstruktívan] kötelez, akkor a szöveggondozó maga is lát már valamit a (fentebb említett) következő lépésből, a mediális szövegtranszformációk küszöbön álló fázisából – annyit legalábbis mindenképpen, hogy ehhez az adott esetben (a ciklusoknál) a „Gutenberg-galaxison” kívül lesz lehetőség.

A regiszterekbe sorolás elhagyása a szövegkritika vívmányának, a kötetkompozícióktól eltekintés viszont szükségszerű – kényszerű – következményének tartható. A Voinovich-féle csoportosítás manipulációja mindenképpen tarthatatlan – olyan megoldás volt ez, mely az Arany-életmű minél teljesebb közlését kísérte meg a rendelkezésre álló szövegek összegyűjtésével – az „összes művek” sorozatán belül – megvalósítani. Ennek kritikája jogos, az ún. „zsengék, töredékek, rögtönzések” és alcsoportjaik elkülönítésének – retrográd és minősítő, ma már megmosolyogtató önkényének – figyelmen kívül hagyása magától értetődik. A művek ilyen csoportosítása olyan hamis „újraolvasás”, melynek nincs adekvát textualitása.

Ami az irodalmi beszéd (nyelv) és a közlése (közvetítése) közötti doktrinális feszültség további konkrétumait illeti, örök vita zajlik például az írásmód modernizálása körül. Aligha vitás, az *Alapelvek* megengedő álláspontját a hermeneutikai gondolkodás térnyerése segítette elő, míg a szorosán betűhív közlés elvileg inkább a dekonstrukció világnézetéhez áll közel – minden látszat ellenére. A 19. század második fele helyesírási gyakorlatának őrzése – a történeti állapotok feltüntetése – kétségtelenül indokolt szempont. Kérdés, hogy a szövegváltozatok között, vagy a főszövegben van inkább a helye? Az *Alapelvek* szerint az „1832 és 1904 közötti szövegekben az írásjegyek az azonos hangértéket jelölő mai formában közölhetők”. S. Varga Pál e gyakorlatot a népszerűségnek tett engedménynek tekintette, s úgy döntött, nem él ezzel a lehetőséggel. Elhatározásának tán legszembetűnőbb, gyakori jele természetesen a „cz” betűkapcsolat megtartása. Tiszteletben tartva e döntést, néhány szó azért – textológiai alkotmányunk (az *Alapelvek*) védelmében – pirulás nélkül leírható a modernizálás engedélyezése mellett, mert ez az eljárás nem okvetlenül a popularitás ismertetőjegye.

A historikus íráskultúra őrzése mellett az íráskép korfestő hangulatiságához a régies változatok (együtt a latinus alakokkal) nyilván hozzájárulnak, de például a tulajdonnevek és a köznevek egymáshoz viszonyítható rétegeiben éppen a két betű történetileg kialakult megkülönböztetése erősítheti fel a múltnak mint múltnak a jelenből hozzáférhető sajátos másságát. Sőt – korábbi szövegekből idézve – a *Czakó sírján* címben a személynév írásmódjának tradicionalitása nem csak akkor igazán szembetűnő (literálisan érzékelhető-kikülöníthető), ha közneveink szimplán c-vel íródnak, hanem akkor, ha keresztneveink (melyek nem a család ősiségének hordozói) úgyszintén [Rozgonyi Cicelle]. Egyébként is kétséges, hogy a literalitás hagyományainak őrzése akkor lenne teljesebb, ha minél több tekintetben megismételnénk [utánoznánk] annak a nyomtatással realizált 19. századi formáit, beleértve a dokumentum korabeli formázásának összes mozzanatát, a betűtípustól a borítóig, akár egy „facsimile” jellegű kiadás kereteiben. Bár ez sem zárható ki eleve, hiszen minden hasonló mozzanatnak lehet valamilyen kulturális jelentősége. E téren ugyancsak a digitális kiadások hozhatnak áttörést – azzal együtt, hogy a régi mód önazonos formában sohasem reprodukálható.

A kötet szöveggörpüszá a balladákat is tartalmazza: „a balladákat a lírai szövegek között szerepeltetjük”. Műfaji szempontok szóba hozása nem okvetlenül szükséges

a „kisebb költemények” összeállításának indoklásához. Akkor sem, ha a tárgyias lírát – annak a huszadik században bekövetkező paradigmatiszós kiterjedését – Arany János valóban kezdeményezte, s ha a balladák beszélőjének ilyen értelemben „személytelen” modalitása rokonítható az objektíváló-deperszonifikáló lírai törekvésekkel. [Ahogy azt az alaposan hivatkozott szakirodalom is kifejti.] A történetmondás viszont más ügy, s a szövegkörnyezetre [az *Őszikék* lírai ciklusára] hivatkozás sem túl meggyőző abban a kiadásban, mely lemond a ciklikus szerveződés szerinti közlésről, még ha okkal-joggal is teszi ezt, s nem engedi el annak emlékeztetét. A műfaji disputa ezúttal mellőzhető, elég lett volna egyszerűen az alkotások terjedelmére hagyatkozó gyakorlat követését említeni. Egyébként is, hol láthatnak napvilágot a kritikai kiadás sorozatában a balladák, ha nem a kisebb költemények között? Talán egy külön kötetben, de azzal, könnyű belátni, megint borulna sok minden...

Mint az eddigiekből kitűnik, S. Varga Pál munkája kiváló és – ha lehet egy nem szoros szakmai nézetből hozzátenni – tudományos elkötelezettségét, hozzáállását tekintve is igen tiszteletre méltó teljesítmény. A rendkívül időigényes, aprólékos, koncentrált figyelmet és széles körű szakértelmet igénylő tevékenységét céltudatosan rendelte alá a feladat nagyságának. Kevésbé részletezi – nem tolja előtérbe – koncepciójának alaposan végiggondolt textológiai hátterét, inkább csak a végeredményt helyezi az irodalomtudomány – és a nemzeti kultúra – asztalára. Mások munkájáról, a recepciótörténetéről viszont igen alapos, tárgyilagos, jól súlypontozó – a módszerével dialogizáló – áttekintést nyújt, ami a kutatás és az oktatás különböző területein is hasznosítható. Ami a konkrétumokat illeti, a mindvégig gonddal kiválasztott és indokolt megoldások miatt nincs sok értelme nagyon vitatni például, lehetne-e olykor egy másik alapszöveget a „legjobb” tartani. Csak egy-egy választást emelek ki, amivel inkább a döntések tipikus nehézségei példázhatók: más-más árnyalatok kiemelése akár többféle elfogadható kifejeletet is eredményezhet. A *Vojtina Ars poétikája* jöhetett volna az ÖK alapján [benne a „hazáról” alak „hazáról” formát ölthetne, még ha ez egyéb változásokat is maga után vonna]. A *Tengeri-hántás* esetében az első megjelenést [Árvízkönyv] vagy a negyediket [a Ráth-féle gyűjteményt] választani a diszciplináris rend [a kötetben érvényesített koncepció] miatt nem lehetett – ez a „szerződés” egyik hátrányos pontja. [Tuba Ferkó juha így a „rosz lapályon” legeli a mētelyt – noha ez lehet a korabeli hangállapot kifejezéséhez ragaszkodás.] Ezért a hasonló jelenségek egyelőre nem igazíthatók, csak tudomásul veendő. A *Tamburás öreg úr* kapcsán kissé meglepő Wilhelm Müller *Der Leiermann* című költeményének teljes idézése: a „kintornás” élethelyzete a versben kevésbé emlékeztet a jól szituált tamburás muzsikus [ön]portréjára. S noha a *Winterreise*-ciklust Schubert zenéje „halhatatlanná” tette, a két vers között akkora a színvonalbeli különbség, hogy párhuzamba állításuk kevésbé ösztönöz összehasonlításukra. A *Rendületlenül* szövegjavítása eltér a doktrínától, mert az alapszöveg címét, a záró szótag rövid magánhangzóját [*Rendületlenül*] az első sor alapján emendálja. Ha ezt el is fogadnánk, látni kell, a kétféle helyesírásnak oka van: a két szó egészen eltérő poétikai funkcióját nyomatékosítja. A cím határozószava persze sok mindenre emlékeztethet, lehet akár a *Szózat* jelöletlen [és átírt] intertextusa is. Az első sor zárása viszont már határozottan és kizárólagosan a *Szózatra*, annak idézőjelbe tett vendégszavára utal, tehát jelölt [és pontos] intertextualizálásról beszélhetünk: „Hallottad a szót: »rendületlenül« –”. Ez indokolja a Vörösmarty-vers helyesírásához

immár igazodó alakot, nyomatékosítva az átvételt. Kétféle és kétféleképp működő verselemről van tehát szó, s ahogy a dőlt betűk látványa, úgy a látható nyelv (helyesírási eltéréseken alapuló) hangzása is része lehet Arany virtuóz íráskultúrájának.

És igen, *A walesi bárdok*, tekintettel a tekintendőkre (minden magyar iskolás tud Ferenc József akkor még nem magyar király 1857-es látogatásáról) e kötetből kimaradt, a ballada a nagykőrösi korszak verseihez került vissza, holott befejezése kétségkívül a hatvanas évek elejére datálható. E döntés (egyedüliként) tudatosan megsérti a kronológiai elvet – de ki tenne másként? Aki az irodalmat nem a kibetűzhető nyomok termelésének, de nem is a kulturális globalizáció ideológiai eszközének tartja, az angol király és az osztrák császár terepszemléjének allegorikusan olvasható összjátékát – nemzete hagyományai szerint – szövegkiadásában is a helyére teszi. Annak szellemében, ahogy a kötet első nagy erőpróbája, a *Széchenyi emlékezete* közlése, a kritikai kiadás szerkezetének minden szikáran előírtas menete mellett, olyan szuggesztív művelődéstörténeti tablót nyújt, mely a kéziratok, a nyomtatott megjelenések, a kiegészítő megjegyzések, a keletkezés, a fogadtatás, a kritikátörténet, az imponáló szövegmagyarázatok egymással szorosan összefüggő rendjében képes feltárni egy tragikus sors és egy nemzeti közösség egymást értelmező, a remény és az emlékezet temporalitásában feltáruló világát. E költemény szövegének gondozása – ugyancsak a tudományos igényesség és az áldozatos munka együttes eredményeként – kiemelten dicsérhető teljesítmény.

Az *Arany János Munkái* sorozat szellemi kultúránk egyik legfontosabb tudományos vállalkozása. Hogy Arany János életműve milyen felbecsülhetetlen szerepet tölt be a magyar önismeretben, nemzeti létünk értelmezésében és irodalmunk esztétikai-poétikai alakulásrendjében, azt az e kultúrában valamennyire jártas olvasónak nem szükséges magyarázni. Ezért, ha a BTK Irodalomtudományi Intézetének XIX. Századi Osztályán tevékenykedő Arany-műhely egész teljesítményét és a jelen kötet színvonalát méltónak találjuk e hatalmas kihíváshoz, összegzésül ennél többet nem tudunk, de ennél többet nem is kell mondanunk róla. (*Universitas*)

EISEMANN GYÖRGY

Vénuszdomb

BÓDI KATALIN: *ÉVA SZÜLETÉSE*

Az *Éva születése* nem egyszerű születéstörténet, inkább újjászületés. Abban az értelemben, hogy szerzője egy már élő, előttünk álló (heverő) festészeti, ikonográfiai „teremtmény” újraértelmezésére vállalkozik. A 20. század végének, 21. század elejének más értelmezőihez hasonlóan a cultural és gender studies, az új antropológiai nézőpontok és a visual turn újabb elméleti belátásaival felfegyverkezve szemléli és értelmezi az oldalborda képi ábrázolásait. Bódi Katalin tanulmányai (többségében) a női nem és test ábrázolásának történetiségéből, hagyományos társadalmi és művészeti kódjaiból (ki)indulva új tekintettel, nevezetesen egy 21. századi nő tekintetével